

Ювілеї



Стефанія ГВОЗДЕВИЧ

МИХАЙЛО ЗУБРИЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК СІМ'Ї ТА СІМЕЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ БОЙКІВ

Stefania HVOZDEVYCH. Vykhailo Zubrytsky as
a Researcher in Boikos' Family and Domestic Ritualism.

У науковому доробку Михайла Зубрицького вирізняються цінним фактичним матеріалом та авторськими спостереженнями статті про сім'ю та сімейну обрядовість бойків. Насамперед, це “Велика родина у Мшанці Старосамбірського повіту”. Як зазначає сам автор, “стаття побудована на переказах зібраних в с. Мшанець”¹. Традиційні звичаєві норми у сільській сім'ї серед. ХІХ ст. зберігалися до поч. ХХ ст. Так, “батько, як правило, на газдівство домів женит найстаршого сина. Спільно працюють на газдівстві, харчуються. Нерідко буває таке, що лише одним прядивом діляться свекра з невісткою”². Інших синів та дочок одружують “на бік”, їм дають відповідно до змоги “віно”.

Цікаве спостереження, що коли у родині тільки дочки, то приймають зятя “д'дівці”³. До зятя ставилися непривільно, холодно: поширена у Мшанці та інших селах приповідка: “зятина пся дітина”. Така поведінка щодо зятя, у ХХ ст. не зовсім зрозуміла, бо ставлення до нього було доброзичливе. З літератури та фольклору відомі приклади зневажливого ставлення до приймака. Шкода, що не зафіксовано матеріалу про становище невістки у великій родині. Адже загальновідома приповідка: “невістка чужа кістка”.

Автор звернув увагу на нетипові випадки, коли у родині “є старша дочка, а син значно молодший,

то приймають зятя і газдують разом: як підросе син, то женять додому, з часом відділяють зятя, а сина залишають “на пляц”⁴. На думку автора, завжди “серце батьків тепліше б'є до сина, як до доньки”⁵. Були і такі випадки, що батько видавав дочку “на бік”, а своїх братів та сестер повинував, а молодшого одружив додому. Коли вмирав, то усе газдівство лишив братові та його дітям”⁶; інший газда, коли підріс син, одружив його додому, а дочку – вдову разом з дітьми виганяв з хати. Такі випадки – нетипові для українського села хоч траплялися і в інших регіонах України.

Цінні відомості стосуються впорядкування життєдіяльності та розподілу обов'язків і функцій у великій родині. На зламі століть у Мшанці було 4 великі родини (по 12-14 осіб челяді). Батьки і по два одружені сини. “Всім газдівством порядкував батько. Нічим не діляться, його усі слухали. Мати – порядкує знов домашнім заходом, як полотном, варен'єм і жіночою роботою. Миска в них спільна: прядиво спільне”⁷. В одній родині, коли залишилась мати-вдова, то теж “усім порядкує: у неї гроші, які заробляють сини”⁸.

Як пережиток, відомі приклади, коли “на ґрунт одружують родичів, а частіше: старший бездітний брат, одружує молодшого на своє газдівство. У такій родині, часто ставлення до молодого подружжя, як до рідних дітей; а братові діти стрика і старину кличуть: тато і мама; своїх же – по імені. Невістки між собою дружні і усе спільне”⁹.

У цій статті автор констатує ті чи інші факти об'єктивно і точно, але не робить своїх висновків. Зібрані М.Зубрицьким матеріали дуже цінні при дослідженні сім'ї, громади, її життєдіяльності, функцій; етнопедагогіки та громадського побуту.

У статті “Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця Старосамбірського повіта” (с. 142-154) автор подав конкретний матеріал про ім'янаречення новонароджених; поширені у селах імена та “прозвища”; народну педагогіку; назви кровно-

⁴Там само.

⁵Там само.– С. 124.

⁶Там само.

⁷Там само.– С. 121.

⁸Там само.– С. 123.

⁹Там само.

¹Зубрицький М. Велика родина в Мшанці // Записки НТШ.– Т. 73.– Кн. V.– Львів, 1906.– С. 119.

²Там само.

³Дівка – дочка, дівчина.

споріднених людей у середині родини; народний етикет; ставлення громади та покритки тощо.

У родильній обрядовості українців спостерігались певні локальні особливості. Це проявлялося у виборі тих чи інших імен, обрядів з цим пов'язаних. Отець Михайло мав можливість безпосередньо спостерігати, що у бойків, коли “народиться дитина, несуть її якнайскорше охрестити, хоч би і змерком, а навіть деколи вночі приходять до священника і домагаються, щоби охрестив дитину, бо інакше треба цілу ніч при неохрещеній дитині сьвітити, а се родичам не подобається”¹⁰. Ще на поч. ХХ ст. у Мшанці й околицях “деколи батьки урадять, яке має бути ім'я, і прикликана баба [баба-повитуха. – С.Г.] хрестить дитину та надає ім'я, і як священник, не зважаючи на той хрест, охрестять дитину інакше, то родичі кличуть її тим іменем, як самі урадили перед хрещенем у церкві”¹¹.

Про поширення такого ритуалу на поч. ХХ ст. по всій Україні свідчать і наші польові матеріали, зокрема, із села Військове Поліського р-ну Київської обл. “Коли ж вродиться квола дитина, то мати казала як назвати і “баба” скроплювала свяченою водою і давала ім'я”. Подібне – відгомін давніх дохристиянських традицій ім'янаречення, відомий майже усім слов'янським народам. “Коли дитину хрестили, то священник ім'я підтверджував”¹².

До священника домовлятися про хрещення дитини приходив батько і на запит, за чим прийшов, відповідає: “Бог дав гаразд, народилася дитина”, а часом: “Богу дякувати уродився хлопець”. Як видно з цього прикладу і з наведених фактів у попередній статті, народження хлопця було бажанішим, ніж дівчинки. Це, насамперед, пояснювалося економічними і світоглядно-психологічними чинниками. Згідно з нормами звичаєвого права,

дочку видавали заміж і виділяли їй певну частку майна (“віно”).

При виборі імені новонародженого у бойків строгих церковних приписів не було, батьки “уряджували”, або “діти просили” (старші брати чи сестри), чи батько казав “най буде мня, яке си приніс”; тобто, якого святого в сей день припадає¹³. Не любили у селі незвичних, нетипових імен; а тим більше застерігали назвати дитину іменем тих людей, які у селі чим-небудь “осьмішилися”¹⁴. Якесь незвичне ім'я давніше надавали “неправесній” [позашлюбній. – С.Г.] дитині (букартови)¹⁵. Така практика відома і в інших регіонах України. Зокрема, на Покутті: “...священник давав ім'я згідно того святого, в який день народилася дитина. Переважно то були непопулярні, важкі для вимови імена, що викликало в односельців іронічні насмішки, їх навмисне перекручували”¹⁶.

На Поліссі дещо демократичніше відбувався обряд ім'янаречення. У виборі імені дитини диктату з боку церкви не було. Навіть байстрюкові ім'я вибирала мати. Але священник міг назвати дитину нетиповим для найближчих сіл іменем. Як у даному випадку: “Ім'я давав батюшка, не батько; то от, батюшка, коли на кого сердитий, то у нас тут у селі був Пуд – звали. А тут, недалеко від нас – Оверко” [с. Мартиновичі Поліського р-ну Київської обл.]¹⁷.

На Бойківщині поширений звичай називати дітей іменем батька чи матері; діда чи тих, у кого молода сім'я жила “на газдівстві”¹⁸. Така ж традиція зберігалась і по всій Україні, хоч у ХХ ст. спостерігається запозичення імен інших народів чи наречення дитини модним тепер, не тільки у містах, а також у селах. На негативні моменти вибору імені дитини в Україні у серед. ХХ ст. звернув увагу академік І.К.Білодід¹⁹.

¹⁰Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта // Записки НТШ.– Т. 79.– Львів, 1907.– С. 142 [Далі: Зубрицький М. Імена...].

¹¹Там само.– С. 143.

¹²Гвоздевич Стефанія. Родильна обрядовість поліщу-ків // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження.– Вип. I [Київське Полісся, 1994.].– Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1997.– С. 168 [Далі: Полісся України].

¹³Зубрицький М. Імена...– С. 143.

¹⁴Там само.

¹⁵Там само.

¹⁶Паньків Михайло. Внутрісімейні відносини на Покутті (половина ХІХ – 30-і рр. ХХ ст.) // Народознавчі Зошити.– 1997.– № 2.– С. 109.

¹⁷Полісся України...– С. 167-168.

¹⁸Зубрицький М. Імена...– С. 143.

¹⁹Див.: Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: словник-довідник / Вступ. ст. Л.Скрипник.– К.:

Михайло Зубрицький підмітив деякі оригінальні моменти етнопедагогіки при догляді до першого року дитини. Зокрема, у Мшанці (і не тільки) батьки рідко здрібнюють ім'я дитини: хоч деколи і звертаються пестливо, але застерігають це робити при сторонніх, щоб не насміхалися із дитини, чи щоб не прийшла пестлива форма імені у "прозвище". Дослідник зумів у невеликій за обсягом статті також докладно поазбучно подати усі відомі прізвища (записані в урядових документах) та сільські прозвища селян²⁰. Зубрицький відзначив, що коли йдеться про того чи іншого селянина, то обов'язково кажуть: Сухого Іван, Грицаків Гриць, Євчин Іван, тобто "кожний чоловік чи жінка не самостійний, самі свої, а все є чиймись потомками, чиєюсь власністю. Ся форма назв, се останки давнього спільного життя дворищами, де все було спільне, а при тім власністю спільного начальника, голови"²¹.

Для українців в усі часи були характерні повні назви людей, які не фіксували в офіційних документах, а "кликали" вдома або у громаді. Такий звичай, очевидно, продиктований суто практичною функцією, коли у тій чи іншій громаді якогось населеного пункту проживали родичі-однофамільці і їх, для зручності спілкування, виділяли найчастіше за фізичними, психологічними чи іншими прикметами. Саме цій проблемі присвячено статтю Миколи Сумцова "Малорусскія фамильныя прозванія" [Окремий відбиток із "Киевской Старины", 1885], відзначаючи, що: "У прозвищах живе стара Малоросія" (с. 5).

Автор також розшифровує походження "прозвищ": одні утворені від приналежності бабин син (відбирала діти при породах); бабонин син, що жив з матір'ю після смерті батька; роду занятъ (кравців, шевців), особливостей фізичного розвитку, поведінки та манер²². "Деякі прозвища не образливі, їх вповість і в присутності властителя. При сварці таки не щадять собі образливих прозвищ"²³.

Як відзначає дослідниця громадського побу-

ту українців Карпат Г.Горинь, "зв'язок поколінь добре виявився і донині зберігся у прізвиськах, рідше прізвищах, не тих офіційних, котрі записували в метриках та урядових книгах, а сільських – "котрими кликались між собою"²⁴. Зубрицький застосовує класифікацію прозвищ розроблену Володимиром Охримовичем у статті: "Про сільські прозвища" (Житє і слово, II р., кн. II, с. 302-307.. Микола Сумцов виділив десять позицій етимології тих чи інших прозвищ, які з часом стали офіційно зафіксованими прізвищами²⁵.

При дослідженні великої родини М.Зубрицький звернув увагу на етикет при спілкуванні. Система назв та звертань у родині у бойків, така ж, як в Україні взагалі (с. 151-152). Звертання між ровесниками на "ти". Але молодий до старших звертається – нанашку, нанашку, хоч і не тримали до хресту. "Ті що держали у себе дітей до хресту викають собі, хоч би два рідні брати чи сестри. Але молодший брат чи сестра старшому не викає... Поширене звертання: куме! Кумо!, якщо держать дитину у когось одного, то усі з тої хати кумаються"²⁶.

Автор подав один суттєвий штрих до народного етикету. При роботі бажать: "Дай Боже щастя!" і всі відповідають "Дай Боже, дай Боже й Вам!". Не побажати щастя при роботі "уважають глупотою, незнанем добрих форм товариських, а навіть гнівали бси. Навіть як хтось гніветься між собою, та ще вповість "Дай Боже щастя!"²⁷.

Отця Зубрицького завжди цікавили питання морального виховання молоді, її місце у громаді. Докладно подано ставлення до покритки, форми покриття голови та становище покритки у сім'ї, у громаді. Називають "завитка, копилка". Дуже рідко траплялися випадки, коли народжувались "неправесні діти"; загально засуджують і зведену дівчину, і того, хто привів її до гріха.

Цікава для нас стаття у газеті "Діло" (1913 р., ч. 184). "Весіле у наших емігрантів в Америці",

Наук. Думка, 1986.– С. 13.

²⁰Зубрицький М. Імена...– С. 143.

²¹Там само.– С. 144.

²²Там само.– С. 144-145.

²³Там само.– С. 149.

²⁴Горинь Ганна. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-і рр. XX ст.).– К.: Наук. Думка, 1994.– С. 190.

²⁵Сумцов М. Малорусскія фамильныя прозванія...– С. 10-11.

²⁶Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця...– С. 153.

²⁷Там само.– С. 154.

у якій наведені факти марнотратства, гультяйства й бійок під час святкування одруження. Як і всюди, молоді подають на оповіди в першу чергу до церкви, три тижні оголошують у церкві про їх бажання одружитися; щонеділі сходяться друзі та знайомі у церкві, а потім гостяться у помешканні. Після шлюбу святкують “весілля”. Автор радить якось роз’яснювати і застерігати молодь “від такої нерозумної розтрати грошей”.

В “Етнографічному збірнику” (т. 31-32)²⁸, присвяченому похоронній обрядовості в українців, уміщено допис Михайла Зубрицького “Похоронні звичаї та обряди в Мшанці і сусідніх селах Старосамбірського і Турчанського повітів”. Робота укладена чітко і логічно, бо подано приготування селянина до смерті та в часі смерті. Цікаві спостереження селян за прикметами, що віщують смерть, ставлення до смерті. Вірили, що коли тесля “починає тесати дерево на хижу і тріска від лубу упаде до землі, буде мерлець, як боком від дерева, буде весілля”. Як упаде на двір поза трам’я буде мерлець, “чкода”, як до середини вязаня буде весілля²⁹.

З давнім культом природи, поклоніння її силам, особливо воді, у бойків пов’язаний звичай після обмивання тіла, гоління мерця, збирання соломи з підлоги, де вмирала людина, у цебер з водою та виливання всього у ріку, на біжучу воду. За водою мусить піти лихо, яке може бути накликає мерцем на усю родину. Воду, якою мили мерця, дуже рідко виливали у незахідний, глухий кут на кропиву. Вірили, що ця вода може зашкодити, як хтось стане на те місце, де вилили. Тут чітко простежується протилежне ставлення до води: з першої купелі дитини й обмивання покійника. З першої купелі повсюдно воду виливають у глухий (незахідний) кут або на дерево. Якщо застерігають, щоб ніхто не став на місце, де вилили воду з купелі, то щоб не зашкодив дитині. Але воду, якою обмивали покійника, вважають “нечистою” і дуже шкідливою для того, хто став би на те місце, де її вилили (контакт з мер-

твим, предметами). “У магічних практиках вода є не тільки силою очищувальною, вона використовується і як засіб принесення якихось хвороб, зачать на людей, худобу”³⁰.

Наведено ще одне цінне спостереження: сорочку мерця (чоловічу і жіночу) не заціпали шпилькою, а тільки зав’язували стрічкою. У цьому спостереженні вченого інформацію про те, що хтось у хаті помер, односельці одержували від сусідів, які чули, що на подвір’ї голосять жінки та дівчата; чоловіки не плачуть. Наведено деякі поетичні голосіння. Винос тіла у с. Михнівець та Бистрім із хлібом, який кладуть на подвір’ї на труну. Труну тричі легко торкають до порогів: на оборі відчиняють усі двері, – а раніше ще й худобу виганяли. Труну газдиня тричі обсіпає вівсам (за сонцем, наліво йде). Деколи по похороні обід – “горячина”³¹. На нашу думку, в описаному похоронному обряді зі с. Мшанець багато спільного із деякими обрядовими діями бойківського весілля (посівання зерном перед шлюбом, “заведення на посад” та інше).

Наведені М.Зубрицьким живі спостереження звичаїв та обрядів, пов’язаних зі смертю та похороном, що побутували у бойків ще на поч. ХХ ст. – дуже архаїчні, у більшості моментів, спільні для усіх східних слов’ян³².

Селяни дотримують давніх традицій вшанування предків до року: в хаті, де він помер, не грають музики, не колядують (тільки “Бог предвічний”); не миють стіни, на Зелені Свята не мають хати тощо. Голосіння стійко збереглися на Бойківщині і у ХХ ст. Як подав М.Зубрицький, стара жінка зауважила: “Весілля без свашок не ладно, тай не ладно як би ніхто за кимось не плакав”³³.

Сучасний дослідник пісенного фольклору українців Р.Кирчів відзначив, що “Записані на Бойківщині голосіння засвідчують їх цілковиту жанрово-стилістичну спорідненість із зразками цього виду народної творчості з інших етнографічних регіонів України”³⁴. Скажімо, на Поліссі

²⁸Зубрицький М. Похоронні звичаї та обряди в Мшанці і сусідніх селах Старосамбірського та Турчанського повітів // Етнографічний збірник.– Т. 31-32.– Львів, 1912.– С. 211.

²⁹Там само.– С. 217.

³⁰Поріцька Ольга. Ритуальний знак води // Народна Творчість та Етнографія.– 1993.– № 4.– С. 63.

³¹Там само.– С. 217.

³²Див.: Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография.– Москва, 1991.– С. 345-350.

³³Зубрицький М. Похоронні звичаї...– С. 226.

³⁴Кирчів Р. Фольклор // Бойківщина: Історико-

досі поширені голосіння. У них “диференціація змісту відповідно до ступеня спорідненості з померлим того, хто чи від імені кого веде голосіння, вплітання епічної інформації про померлого, підкреслення заслуг і позитивних якостей останнього”³⁵.

У статті “Похоронні звичаї та обряди в Мшанці...” зафіксовано цінні відомості прадавнього світогляду бойків їх розуміння тісного взаємозв'язку людини й усього живого, плінності життя та місця людини у всесвіті.

Велика кількість публікацій М.Зубрицького стосується певних питань історії та життя і культури села Мшанець колишнього Старосамбірського повіту (тепер району Львівської області). Такий докладний багатоаспектний матеріал про одне село можна хіба що порівняти із монографією Володимира Кобільника “Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіта”.

Працю Михайла Зубрицького на ниві народознавства високо цінував І.Франко. Зокрема, у статті “Bel parlar gentile” він влучно підкреслив, що “народні спомини... містять одначе обік культурно-історичних даних дуже часто ще щось інше, з деякого погляду далеко цінніше – а власне характеристики живих людей, їх пригод і настроїв; їх світогляду й етики”... В іншій праці І.Франко відзначив: “М.Зубрицький... історик і етнограф, а при тім сам син селянської сім'ї, він почуває потребу вникнути якнайглибше в душу народу і передати нам...”³⁶. Мабуть, саме тому вченому вдалося глибоко проникнутися багатством народної культури і побуту бойків: тому, що був вихідцем із народного середовища розумів душу і серце краян. Наукові праці Михайла Зубрицького багаті правдивими фактами і свіжими спостереженнями автора, цінні для сучасних дослідників різних галузей гуманітарних наук, і в першу чергу етнографів та істориків Бойківщини.

етнографічне дослідження.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 252-253.

³⁵Його ж. Фольклор українського Полісся // Древяни.– Вип. 1.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996.– С. 392.

³⁶Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т.– Т. 1.– К., 1976.– С. 188-189.

